

İRAN'DA İSLAM DEVLETİ VE KADINLARA KARŞI ANAYASAL ŞİDDET*

Prof. Dr. Tülay ARIN**

This article examines political changes and state policies which influence the status of women in Iran. It tries to indicate the reasons why the status of women has always been the key arena of political struggles and social change. The article starts with a summary of the characteristics of the period of the Pehlevi dynasty. The following section presents the discrimination and segregation policies of the Iranian Islam state toward women. Next, it analyzes the contradictory influences of factors such as political mobilisation, education and employment of women. The article ends with a short evaluation of women's opposition and activism against these gender policies from within the Islam and contradictions of Islamist reformism and "Islamist feminism".

SUNUŞ

İran tarihinde kadınların rolleri ve statüleri bakımından önemli değişimler yaşandı. Bu değişimlerde modernleşme, Batılılaşma, milliyetçilik ve İslam dini arasındaki etkileşimde durmadan kayan dengeler önemli rol oynadı. Kadının durumu toplumun modernleştirilmesi ve/veya bağımsız bir ülke kurulması yolunda siyasal mücadelelerin kilit alanlarından birisi oldu. Kadının rolünün ve durumunun tanımlanması siyasi çıkarların görüşlerine destek bulmak ve devlet gücünü kontrol ettiklerini göstermek için hep önemli bir arena olarak görüldü. Her aşamada kadın hakları ve kadın mücadeleleri değişimin odak noktasında yer aldı. Bunun İran'da neredeyse yüzyıllık bir tarihi vardır.

Bu yazıda önce İran'daki İslam rejiminin kadınlara karşı uyguladığı ayrımcılık ve ayırma politikaları sergilenmektedir. Daha sonra, bu politikalarla çelişkili ilişkiler içinde olan siyasal mobilizasyon, eğitim ve istihdamın İran kadınının toplumsal konumu üzerindeki etkisi incelenmektedir. Yazı İslamcı kadınların İslamcılık çerçevesinde kalarak cinsiyetçi uygulamalara direniş biçimleriyle ilgili kısa bir değerlendirme ile son bulmaktadır.

1- İSLAM DEVRİMİ ÖNCESİNDE MODERNLEŞME

Orta Doğu'da en erken kadın hareketleri Türkiye, Mısır ve İran'da ortaya çıktı. Ondukuzuncu Yüzyıl'da İran'da canlı bir kadın hareketi ve siyasal katılım

* Bu yazının kısa bir taslağı daha önce yayımlandı. Bkz. Tülay Arın, "Toplumsal Gerçekler ile Şeriatın Diyalektiği", *Kızılcık*, Aralık 2000, s. 12-14.

** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi.

vardı. Yirminci Yüzyıl'ın başlarında, 1906-1911'de, demokratik ve bağımsız bir siyasi sistem kurmak amacıyla girişilen anayasal reformlar sırasında kadınlar bu reformlara katıldılar. Bu yıllarda kadın özgürlüğü hareketinin hedeflerinden bazıları peçe, çarşaf, çok kadınla evlilik, kadınların eğitim haklarındaki kısıtlamaları idi (Mojab 1998: 22; Kazemi 2000: 464-466).

Kadın giyimi İran'ın siyasi tarihinde modernleşmenin ya da antiemperyalizmin simgesi olarak önemli bir yer tutmuştur. 1925'de Rıza Han şah seçildi ve 1927'de taç giyerek Pehlevi hanedanını kurdu (1925-1941). Sonra da tümüyle tepeden gelen bir modernleşme hareketi başlattı. 1928'de meclis yeni bir kıyafet yasası çıkardı. Bu yasa ulema dışındaki bütün erkekler için devlet dairelerinde çalışanların "Avrupai" giyinmesi zorunluluğunu getirdi. 1930'da kadın şapkaları vergiden istisna edildi. 1931'de Meclis yeni bir medeni kanun kabul etti ve ilk kez kadınlara belli koşulların varlığında boşanma talebi hakkı verildi ve evlilik yaşı kızlar için 15, erkekler için 18'e çıkarıldı.

1936'da Rıza Şah, eşi ve kızları Tahran'daki Kız Okulu'nun mezuniyet törenine katıldı ve bütün kadınların başları açık olarak törene gelmesi tavsiye edildi. Bu kadın haklarının resmi olarak kabul edilmesinin başlangıcını oluşturdu. Başın açılması zorunlu hale getirildi ve kadınların halk arasında çarşaf giymesi yasaklandı. Kız ve erkek çocukları eşit olarak eğitmek üzere bir ulusal eğitim sistemi kuruldu. 1936'da kızlar ilk kez Tahran Üniversitesi'ne girdiler. Kadınlar üniversitede akademik kadrolara dahil olmaya başladılar (Price 2000:4-5). 1936'da kadınlar için çarşaf yasaklandı ve Batılı kıyafet zorunlu hale getirildi. Rıza Şah bunu polis zoruyla, sokaklarda kadınların çarşaflarını üstlerinden zorla çıkarttırarak uygulattı (Smith 2000: 35)

Çarşaf tarih boyunca farklı ve birden çok anlama geldi. Bu konudaki yanlış kanılardan biri müslüman kadınların çoğunluğunun çarşaf giyip yüzlerine peçe taktığıdır. Aslında pekaz sayıda kadın bütün bedenlerini ve yüzlerini örtmüştür. Ayrıca, örtünen ve örtünmeyen kadınlar yüzyıllarca yanyana yaşadılar. Ve mollalar bu konuyu ya dert etmediler ya da baskıda bulunmadılar. Aslında, kırsal kesimde yaşayan kadınların yüzde seksenini kapsayan kitle zaten örtünmüyordu (Mojab 1998: 22-23). Rıza Şah döneminde ise, kadınları örtme meselesi tümüyle siyasallaştırıldı. Başlayan bir modernleşme kampanyasında kadınları örtünmeden çıkarmak üzere çarşafın yasaklanması bu bağlamda mollaların etkisinin azaltılmasını amaçlıyordu.

Rıza Şah dönemi 1941'de bitti ve büyük oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi tahta çıktı. 1941-53 döneminde İran'da milliyetçi bir kitlesel ulusal hareket başladı ve İngiliz mülkiyetindeki petrol şirketi millileştirildi. Böyle bir hareket İran tarihinde ilk değildi. Emperyalizm özellikle 1848-1890 arasındaki yıllarda

tütün üretiminin ve dağıtımının haklarının bir İngiliz şirketine verilmesi, daha sonraki yüzyılda ise petrol üzerindeki yabancıların yetkileri olarak yaşandı. Tütün sorunu çiftçiler, toprak sahipleri, tüccarlar, dükkan sahipleri de dahil çok geniş kesimleri etkiledi. Buna karşı mücadele ulema, ticaret kesimi ve reformist entellektüeller arasında ittifaka yol açtı. 1891'de bir fetva tütün ürünlerini boykot etme emri verdi. İki ay sonra tütün anlaşması iptal edildi. Bu harekete kadınlar milliyetçi veya solcu partilerin üyeleri olarak katıldılar. Bu başarı direnmenin önemini ortaya koydu (Smith 2000: 39).

1953'de milliyetçi başbakan Musaddık İngiltere ve ABD'nin girişimiyle devrildi. Bundan sonra Muhammed Rıza Şah millileştirme politikasına son verdi, Batı ile ekonomik ve siyasal işbirliğini arttırdı. Böylece konumunu pekiştirdikten sonra, 1962'de ABD desteğiyle "Beyaz Devrim" adını verdiği bir ulusal kalkınma ve modernleşme programı başlattı. Kadın örgütlerini homojenleştirdi ve kendi patronajı altında şemsiye bir örgüt oluşturdu. Öte yandan, modernleşme programının bir parçası olarak, kadınların yasal ve eğitimsel konularının iyileştirilmesi yönündeki bazı taleplerini kabul etti. 1962'den itibaren "Beyaz Devrim" in parçası olarak kadınlara oy hakkı verildi.

Medeni kanun özellikle evlilik, boşanma, çocuğun velayeti bakımından şii şeriat kurallarına dayanmaktaydı. 1968'de kadınların durumunu önemli boyutlarda değiştiren Aileyi Koruma Yasası çıkarıldı. Bu yasa 1975'de kadınların lehine değişikliklerle kadınların durumunu daha eşitlikçi yönde düzenledi. Aileyi Koruma Yasası kızların evlilik yaşını onsekize çıkardı; çok kadınla evliliğe sıkı sınırlamalar getirdi ve bunu ilk karının yazılı onayına bağladı; boşanmayı erkeğin üç kere tekrarlanan "boş ol" sözüne bağlı olmaktan çıkardı; boşanma için hem erkeklerin hem de kadınların mahkemeye gitme zorunluluğunu getirdi ve boşanma nedenlerinin her ikisi için de aynı olması kuralını koydu; boşanmayı aile mahkemelerine devretti; çocukların velayetinin ise mahkemeler tarafından kararlaştırılmasını mümkün kıldı. Evlilikler resmi nikaha dayandırıldı. Kadınların eğitim mangalarında hizmet vermesi ve askeri eğitimden geçmesi zorunluluğu getirildi. 1975'de kadınların kocalarının ölümünden sonra çocuklarının velayetini alabilme olanağı getirildi. Kürtaj hiçbir zaman yasallaştırılmadı, fakat mevcut cezaların uygulanması gevşetildi ve kürtaj kolaylaştırılmış oldu. 1975'de ilk kez kadın işlerinden sorumlu bir kadın devlet bakanı atandı. 1978'de üniversite öğrencilerinin %33'ü kadındı, 2 milyon kadın bir işte çalışıyordu, üniversite mezunu 190 bin kadın profesyonel vardı. Yerel meclislerde 33, ulusal mecliste 22, senatoda 2 kadın temsilci bulunuyordu (Price 2000: 6). Aynı dönemde, okula giden ve dışarıda bir işte çalışan kadınların sayısı arttı. Bu değişiklikler esas olarak Batı değerlerine sahip yeni orta sınıf kadınlar tarafından hareke geçirilmiş olsa bile, diğer kadınlar üzerinde de etkili olmaya başladılar (Keddi 2000: 406).

Rıza Şah'ın devrilmesinden sonra çok sayıda bağımsız kadın örgütü ve parti kolu olan kadın örgütleri kurulmaya başlamıştı. Bazı kuruluşlar ülke çapında şubeler açtılar. Bunlar çok kadınla evliliğe karşı çıktı ve oy hakkı için mücadele verdi. Musaddık'ın düşmesinden sonra devlet denetiminde kadınları örgütlenme politikası izlenmeye başladı. Bu bağımsız kuruluşlar lağvedildi, onlar yerine 1949'da Kadın Yüksek Konseyi kuruldu ve ülkenin her tarafında sağlık, eğitim ve gönüllü yardım konularına ağırlık veren şubeler açıldı. 1964'de bu kuruluş İranlı Kadınlar Örgütü'ne dönüştürüldü. Bu örgüt, 1978'de, kadın sağlığı ve sosyal hizmetler veren 349 şube, 113 Kadın Merkezi ve 55 diğer tür örgütleri ile bir milyondan fazla kadına hizmet götürüyordu. Kısacası, devlet modernleşme hareketine kadınları katmak, fakat aynı zamanda onları devlet politikasının denetimi altında tutmak üzere, kadınların örgütlenmesinde doğrudan faal oldu. Bu örgütlenme kadınların toplumsal yaşamda faal olmasını meşru kılan ve sonraki dönemlerde de etkili olacak bir gelişim idi. Bu kuruluşların büyük kısmı İran devriminden sonra kapatıldı (Price 2000).

2- İSLAMCI MUHALEFET VE 1979 DEVRİMİ

İran'da kadın hakları tarihi diyalektik gelişme özellikleri göstermektedir (Keddi 2000: 408). İçsel çelişkilerin uyardığı aktivizm değişme getirmekte, ve çoğu zaman yeni bir sentez yaratmakta, fakat bu kalıcı olamamakta, ve aktivistler ve çelişkilerin kendisi tarafından sürekli olarak değiştirilmektedir. Pehlevi'nin modernleşmeci yaklaşımı görece daha güçlü kentli elitler ve orta sınıf yarattı. Buna karşılık "geleneksel" popüler sınıflar bu kültürü kabul etmediler. 1970'lerde bu gruplar yeni orta sınıfın memnun olmayan kesimleriyle bir siyasal-kültürel muhalefette birleştiler. Pehlevi rejiminin yıkılması dinci molla rejiminin hakimiyetiyle sonuçlandı.

Şii mollalar Aileyi Koruma Yasası'nı hiçbir zaman benimsememişlerdi. Ayetullah Humeyni hareketi, Şah'ın, İslama aykırı, tepeden inmece ve ABD İngiltere ve İsrail müttefiki olduğuna inandığı bu yasanı, toprak reformu ve kadınların oy hakkı ile beraber, en başta gelen taarruz hedefi olarak kabul etti.

Antiempyralist hareketin İran tarihinde önemli etkilere sahip olduğu yurarda belirtilmişti. Özellikle 1848-1890 arasındaki 50 yılda tütün üretiminin ve dağıtımının haklarının bir İngiliz şirketine verilmesi ve petrol üzerindeki yabancıların yetkileri hep toplumsal muhalefete yol açmıştı. Popülist İslamcı muhalefet ve politika 1970'lerde sosyoekonomik adalet ve antiempyralizmin temeli olarak İslam ilkelerine dönmeyi savundu. İslamcı hareket kadının çarşafa girmesini zorladı ve en çok da cinsiyet temelinde eşitliği de getiren Batı türü yasal reformlara karşı çıktı. Gerçi içlerinde herkes için mutlak eşit hakları savunan İs-

lam refomcuları vardı. Fakat bu gruplar bile, cinsiyetçi eşitliği Şah ile kısmen ittifak içinde çalışan Batıcı kadın grupları kadar savunmuyordu. 1970'lerde farklı İslamcı siyasal eğilimler Şah'ın diktatörlük rejimine ve onun Batılı güçlere dayanmasına karşı çıkıyordu. Şaha karşı olmak yabancıların etkilerine karşı olmak anlamına geliyordu.

Bu direnişe daha laik siyasal eğilimler de katılıyordu. Bu gruplar kadınları ve kadın hakları savunmasını kapsasa bile, kadın hakları meselesini "bölücü" olacağı endişesi ile önplana çıkarmadı. Yani cinsiyet eşitliği konusunda açıkça mücadele edenler Şah ile kısmi ittifak içinde olan orta sınıf aktivistlerdi. Toplumda bölünmüşlük ve kültür düalizmi vardı. Bir yanda oldukça Batılılaşmış, pekçoğu da Batı'da okumuş mensubu olan elitler ve yeni orta sınıf vardı. 1979'dan önce Batı ülkelerindeki üniversitelerde diğer herhangi bir ülkeninkinden daha çok sayıda İranlı öğrenci okumaktaydı (Bkz. Keddi 2000: 408). Bunlar giyim kuşam, kültür, siyaset bakımından Batıcı ve laik idiler; milliyetçilik, liberalizm, sosyalizm ve komünizmin farkı ekollerini izliyorlardı. Öte yanda ise, kentsel popüler sınıflar, geleneksel orta sınıflar, veya bazariler(esnaf) gibi mollalarla ailevi, ideolojik, pratik bağlantıları ve yakınlıkları olan sınıflar vardı. Bunlar kadınların tepeden tırnağa çarşaf giymesi gibi geleneksel evlilik, boşanma, aile pratikleri içindeydi. Şah rejimi altında gelen iktisadi ve kültürel değişmeler, göç, gelir dağılımının kötüleşmesi bu sınıfları büyük bir huzursuzluk ve memnuniyetsizliğe itti.

Şah rejimine karşı direnme ve Şah'a karşı popüler sınıflarla dayanışma bazı laik kadınların bir sembol olarak çarşafa ya da tesettüre girmesini getirdi. Daha dini gruplardakiler ise devrim sırasında siyasallaştılar. Siyasal İslam grupları "adil olmayan düşmana karşı savaşıma" ilkesini gene bazı İslam inançlarından türettiler. Geleneksel muhalefet birçok liberal ve solcu görüşü kısmen bunların Batılı baskıcılarla özdeşleştirdikleri için reddetti; aynı nedenlerle de kadınların Batılı modele uygun konumunu ve davranışlarını kendi kültürel normlarına aykırı buldukları için reddetti.

Devrim sırasında laik solcular ve liberaller devrime katılarak devrim sonrasında kendilerine önemli roller düşeceğini düşündüler. Fakat birkaç ay süren bir özgürlük havasından sonra, siyasal hakimiyetlerini kuran mollalar ve yakın güçleri tarafından birer birer bastırıldılar ve hükümetten uzaklaştırıldılar.

1978'deki devrimde milyonlarca kadın hareketin her vechesine katılmıştı. Şahlık rejimi devrildiğinde hem çoğunlukla kentli laik kadınlar hem de dinci kadınlar, toplumun ve devletin gelecekteki yapısı konusundaki görüşleri çok farklı olsa bile, devrime destek vermişlerdi. Devlet ve toplum bir İslam cumhuriyetine dönüştürülürken ise kadınlar İslamlaşmanın hem ana hedefi hem de ana

aracı oldu. İlk İslamlaşma eylemi çarşafın geri getirilmesi oldu. 1979'da Rıza'nın oğlu devrildiğinde çarşafın zorunlu hale getirilmesi mollaların etkisinin bir kanıtı olarak kabul ediliyordu. Bu sadece bir dini zorunluluk değil, İslam popülizminin Batılı seçkinler kültürüne karşı kazandığı zaferin ve dolayısıyla devrimin simgesiydi.

Nitekim, yeni rejimin ilk faaliyetleri kadınlara karşı uygulamalar oldu. İslam Cumhuriyeti Ocak 1979'da ilan edildi ve İmam Humeyni'nin ofisinin getirdiği kararnamelerle hemen 6 Mart 1979'da kadınların mahkemelerde hakim olması yasaklandı. Nisan 1979'da Aileyi Koruma Yasası kaldırıldı. Devlet dairelerinde çalışan kadınların İslami kurallara göre giyinmesi emredildi. Aynı ayda evli kadınların normal okullara gitmesi yasaklandı, evlilik yaşı kızlar için 13'e düşürüldü. 8 Mart Uluslararası Kadınlar Günü'nde binlerce kadın bunları protesto etti. Yeni rejime karşı bu ilk önemli protesto hareketi böylece onbinlerce kadın ve erkeğin çarşafa karşı yürüyüşüyle patlak verdi. Bu arada birçok uluslararası kadın örgütü kuruldu ve bütün partilerin kadın kolları oluşturuldu. Onlarca kadın yayını başlatıldı. Kadın kuruluşları arasında geliştirilen kadın hakları mücadelesi için gevşek bir koalisyon oluşturuldu. Buna karşılık olarak, İran'da kadın hareketini resmi olarak örgütleme ve etki altına alma geleneğinin paralelinde, hükümeti destekleyen İslamcı Kadın Hareketi kuruldu. 1980 Yazı'nda Başbakan zorunlu örtünme yasasını Meclis'e sundu. Kısa süre içinde bütün siyasi partiler yasaklandı ve bağımsız tüm hareketler şiddetle bastırıldı. 1984'de kadınlar için ilk dini okullar açıldı. Bu okullarda sadece kadın hocalar vardı, mezun kadınlar dini kadrolarda yer alamıyordu (Mojab 1998: 21).

3- İSLAM DEVRİMİ, ŞERİAT VE KADINLARA KARŞI ANAYASAL ŞİDDET POLİTİKASI

Devrim rejiminin iktidara gelir gelmez yaptığı ilk işlerden biri neredeyse yüz yıllık tarihi olan çok zor mücadelelerle kazanılmış ve modernleşme, demokratikleşme ve kültürel çoğulculuk çabalarının ayrılmaz parçası olan kadın haklarını geri almak oldu. Bunlar emperyalistlerin ve onların yerel ajanlarının ülke kültürünü yok eden ve aşağılayan, ülkenin zenginliklerini ve doğal kaynaklarını talan eden tehlikeli uygulamaları olarak kabul edildi. Aslında bütün bunları iktidarlarını tehdit eden etmenler olarak gördüler (Nefisi 1999:27-28).

Aileyi Koruma Yasası'nın iptal edilmesinden sonra gelen anayasal ve yasal değişiklikler ve uygulamalar şii şeriat ilkelerine dayanarak kadınların özel ve kamusal alandaki varlık biçimlerini tümüyle denetlemeyi ve baskı altına almayı, kadını görünmez ve tümüyle güçsüz kılmak için kadın yaşamının her veçhesini denetim altında tutmayı hedefledi. Şeriat yasaları Kuran'ın yorumlarına dayana-

arak geliştirilmiş yazılı olan ve olmayan yasalardır; erkekler ve devlet tarafından kadınlar aleyhine kullanılan hükümlerdir ve kadınların yaşamını biçimlendirir, koşullandırır veya hükmeder (Mehnan 1999). Bu baskı kişisel ve medeni haklarda, düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğü alanında, iletişim alanının tümünde, sanatta, edebiyatta, kişilerin davranış biçimlerinde, dış görünüş ve giyim-kuşamda ciddi bir sansür ve kısıtlama olarak ortaya çıkmaktadır (Nefisi 1999:27-29).

Devrim sonrası İran'da ideal kadın olarak tanımlanan varlık ne Batılılaşmış ne de eskilerde olduğu gibi kamusal yaşamdan uzaklaştırılmış ve cinsiyete göre ayrılmamış ortamlarda bulunması yasaklanmış kadındır. Yani kadın hem devrimci hem de müslüman bir toplumun gereklerine uygun bir tipe sahip olacaktı. Kadın dini pratiklere ve İslamın tevazu kurallarına göre örtünecek, iyi anne ve eş olacaktı; fakat aynı zamanda toplumunun sosyal, siyasal, kültürel işleminde aktif ve eğitilmiş olacaktı. İran Anayasasına göre, devlet her veçhesi ile kadın haklarını İslam kıstaslarına yani şeriata uygun şekilde garantilemek ve kişiliğini ve maddi ve ruhi haklarını geliştirecek ortamı sağlamakla görevlendirilmişti. Eğitim sistemi de bu ikili role kadınları hazırlama görevi görüyordu. Bu amaçla şeriat yasaları kişisel, sosyal ve yasal yaşamı tümüyle denetleyerek kadının özgürlüğünü muazzam sınırlandırmaktadır. Bu sınırlama bir yandan kadınlara karşı **cinsiyetçi yasal ayrımcılık** (discrimination) bir yandan da **cinsiyetçi ayrımcılık** (segregation) biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Devrim sonrası İran'da üç genel değişme kadınların yaşamını etkilemiştir: (1) toplumsal cinsiyet konusunda bir dizi resmi normlar ve ideolojik bildirimler ve kadınları örtmek ve kamusal alanlarda cinsiyetçi ayırma; (2) kadınların eğitim, meslek ve bürokrasiye girmesinde getirilen sınırlandırmalar; (3) kadınlara karşı ayrımcılık getiren ceza kanunu ve medeni kanunu da kapsayan yeni bir yasal sistemin yaratılması (Kazemi 2000:463-465).

Anayasa İslam hukukunu getirmiştir. Bu hukukun kuralları medeni kanun, ceza kanunu, aile hukuku kurallarını da belirlemektedir. Saf haliyle İslami kişi hukuku miras, boşanma, evlenme, çocuğun velayeti alanlarında kadınlar aleyhinde ayrımcılık yapar. Bu konularla ilgili pekçok sınırlama aile hukukunda bulunmaktadır. Kişi hakları ve kadınların durumuyla ilgili yasalarda şeriat, gelenekler ve bunlardan türemiş yasalar birbiriyle içiçe geçmiştir. Aile hukuku görevleri cinsiyet temelinde tanımlamıştır. Erkek egemenliğinin ve ayrıcalığının temel taşı aile hukukudur. Aile İslamcı toplumlarda ahlak konusunda toplumun belkemiğini oluşturur. Kadınlar ise ahlaki değerlerin koruyucusu ve çocuklara ileticisi sayılmıştır. Ek olarak, ceza yasaları da kadına karşı ayrımcılık uygulamaktadır (Kazemi 2000:455).

İranlı kadınların "**anayasal şiddet**" olarak nitelendirdiği kadınlara karşı ayrımcılık ve ayırmacılık siyasetinin temel alanları aşağıda özetlenmektedir (bkz. Association of Iranian Women U.S.A 2000; Boroumand 2000:311; Keddi 2000; Price 2000; Women's International Network 1998(a); Women's International Network 1998(b)):

Evrensel insan hakları: Dinci rejim Evrensel İnsan Hakları Beyanamesi'ni ahıksız, maddeci, bencil insanların ürünü sayarak reddetmektedir. Birleşmiş Milletler'i ise emperyalizmin komplosu olarak nitelendirmektedir. Birleşmiş Milletler insan hakları raportörü ülkeden sınırdışı edilmiştir. Hukuk sistemi haklardan değil, bireylerin tanrıya, yasaya, otoritelere olan görevlerinden bahsetmektedir. İnsan hakları bizzat İran yasaları tarafından çiğnenmektedir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri kadınların yasal olarak yaşama haklarının elinden alınmış olmasıdır. Bir baba veya dede çocuğunu hiçbir cezaya maruz kalmadan öldürebilir. Çocukları öldürmek yasaldır. Ek olarak, İslam Cumhuriyeti'nde kölelik yasaldır. Kadınlar anayasada ailevi konumları ve görevleri bakımından tanımlanmıştır

Cinsiyet temelinde ayırma: Kadınlar otobüslerde erkeklerden ayrı olarak otobüsün arka tarafında oturmak zorundalar. Resmi binalara giriş ayrı kapılardan yapılmak zorundadır. Bütün kamu kuruluşlarına, üniversitelere, havaalanlarına ayrı kadın kapılarından girmekte ve ruj ve vurucu silah taşıyıp taşımadıkları bakımından aranmaktadır. Bir üniversitede bir kadın kıkırdama şeklinde güldüğü için cezalandırılmaktadır. Kadınlar erkeklerin görebilecekleri halka açık yerlerde spor faaliyetlerine katılamıyorlar. Kız öğrenciler erkek öğretmenlerce eğitilemez. Kadın öğretmen yoksa okul kapatılmakta veya sınıflar son derece kalabalıklaştırılmaktadır. Evlilik yaşı 9'a indirilmiş olmasına rağmen, evli kadınlar kaç yaşında olurlarsa olsunlar resmi ortaöğretim okullarına gidemez. 1984'de kadınlar için ilk dini okullar açıldı. Bu okullarda sadece kadın hocalar var, mezun kadınlar dini kadrolarda yer alamıyor.

Cezai ehliyet: Erişkinlik ve hukuki sorumluluk yaşı erkek için 15, kızlar için 9'dur.

Şahadet: İki kadının şahadeti tek şahadet sayılmaktadır.

Kıyafet ve örtünme zorunluluğu: 1980'de getirilen kıyafet kurallarına göre, yurttaşlığından ve dininden bağımsız olarak bütün kadınlar, ev dışında, çalışırken veya alışveriş yaparken elleri ve yüzleri dışında bütün vücutlarını örtecek

çarşaf ("hejab") giymek zorundadır. Makyaj yapmak yasaktır. Kıyafet kurallarını çiğneyenler sözlü hakarettten para cezasına, 74 kamçı darbesinden bir aydan bir yıla değişen hapse atılmaya kadar çok çeşitli cezalarla cezalandırılabilir. Kara çarşaf kadınların inancı ve devrime sadakatini gösteren bir sembol olarak İslam Cumhuriyeti'nin sembolü haline gelmiştir. İslam'da çarşaf ve peçe tevazu ve ahlak sembolü iken, devrimden sonra anlamı tümüyle siyasallaşmış ve kadınlar üzerinde güç sembolü haline gelmiştir.

İstihdam: İran anayasası herkesin istediği işe girme hakkını garanti etmesinin İslam kurallarına aykırı olmadığını söylüyorsa da evli kadının çalışması kocasının yazılı izni ile mümkündür. Kocanın izni olmadan kadının çalışması, herhangi bir sosyal faaliyete katılması, hatta evden dışarı çıkması bile mümkün değildir. Evli kadının pasaport için başvurusunda kocasının izni gerekmektedir. Anayasanın "siyasal güç" alanları olarak tanımladığı yedi alanda (liderlik, yürütme, yasama, yargı, uzmanlar kurulu, ulusal güvenlik kurulu, onaylama meclisi) görev alma koşulları, sadece erkeklerin sahip olduğu fetva verme yetkisi için gerekli dini niteliklere atıf yapılarak o şekilde tanımlanmıştı ki uygulamalar kadınları bu alanlardan hemen tümüyle dışlamaktadır. Bu koşullar kadını aynı zamanda üst düzey yetkili pozisyonlardan da dışlıyor. Kadınların hakim olması yasak. Sadece sorgu hakimi veya savcı yardımcısı olabilirler, karar yetkileri yok. Pratikte kadın şarkıcılar medyada yoklar, sadece kadın dinleyiciler önünde şarkı söyleyebiliyorlar. Dans yasak.

Geçici evlilik: Medeni kanuna göre, bir saatten en çok 99 yıla kadar bir dönem için geçici evlilik yapılabilir. Geçici evlilik önceden belirlenmiş bir miktar paranın kadına ödenmesi karşılığında onun cinsel hizmetler sunması sözleşmesidir. Erkekler sınırsız sayıda geçici evlilik sözleşmesi yapma hakkına sahiptir. Erkek bu sözleşmeyi hiçbir tazminat ödemededen her an iptal edebilir, fakat kadın sözleşmeyi iptal edemez.

Evlilik: Kızların evlenme yaşı 1979'da 18'den 13'e indirildi, daha sonra 9'a düşürüldü. Bakir bir kız hangi yaşta olursa olsun evlenebilmek için babasının veya büyük babasının iznini almak zorundadır. Bir müslüman kız veya kadın müslüman olmayan bir erkekle evlenemez. Böyle bir yasak erkekler için bulunmamaktadır. Erkek "içkin" olarak ailenin reisidir. Erkekler en çok dört kadınla sürekli evlilik yapabilir. Erkek ikinci, üçüncü, dördüncü kez evlenirken ilk karısının iznini almak zorundadır. Fakat eğer kadın çocuk doğurmamışsa mahkeme bunu erkeğin ikinci evlilik nedeni sayabilir. İslam kuralları kocanın bütün karılarına eşit

muamele yapmasını emretse de medeni kanun bu muamelenin nasıl olacağını takdirini tümüyle kocaya bırakmıştır. Kadının aile içinde şiddete maruz kalmasına karşı koruyucu hüküm yoktur. Mahkemeler kadının davranışını kocasının sert muamelesine yol açan saygısızlık ve tahrik sayıyor, davayı kadınla erkeğin kendi aralarında anlaşmasına bırakıyor. Kadınlar kocalarının izni olmadan pasaport alamıyor ve yurtdışına çıkamıyor.

Boşanma: Medeni yasaya göre erkek kadını istediği zaman hiçbir neden göstermek zorunluluğu olmadan boşayabilir; halbuki kadın ancak yasada sayılan 12 koşuldan birinin evliliğinde uyulmadığını kanıtlamak zorundadır. Kadının boşanma talebi kocanın onayı olmadan gerçekleşmiyor. Erkek boşanınca kadına çok küçük bir tazminat ödiyor. Kadının yurt dışında boşanmasının geçerli olması için İran konsolosluklarında tekrarlanması gerekiyor. Kadın bu yapılmadan yurtdışında tekrar evlenirse zina yapmış sayılıyor ve İran'a seyahat ederse, bu durum zina cezası olan taşlanarak öldürülme cezasını gerektiriyor. Eviçi şiddete maruz kalan kadının mahkemeye başvurma olanağı bulunmuyor; şiddet nedeniyle kocasını terkeden kadın kocasından hiçbir destek talep edemez.

Çocuğun velayeti: Baba iki yaşından büyük erkek çocuklarının, yedi yaşından büyük kız çocuklarının yasal velayetine sahiptir. Kadın yeniden evlenirse bu küçük çocukların velayetini derhal yitirir.

Miras: Ebeveynlerin ölümünde kız evlatlar erkek evlatlarinkinin yarısı kadar miras alır. Torunları ve çocukları olan bir koca öldüğünde kadın mirasın sadece sekizde birini alır. Eğer çocuğu yoksa karısı mirasın dörtte birini alır, dörtte üçü devlete kalır.

Zina: Ceza yasası zina yapan kadın ve erkek için, evli veya bekar olmalarına göre değişen ölüm, taşlama, kamçılama cezalarını öngörmektedir. Taşlama zina yapan erkeğin beline kadar, kadının göğsüne kadar bir çukura gömülmesi suretiyle uygulanır.

Cinsellik: Ceza yasasına göre, lezbiyenlik 100 kamçı darbesiyle cezalandırılır. Eğer üç kez cezalandırmadan sonra bu suç dördüncü kez işlenirse ölüm cezasıyla cezalandırılır.

Kan parası: Birini öldüren kişinin öldürülenin ailesine ödemesi gereken tazminat veya diyet olan kan parası kadın için erkeklerinkinin yarısı kadardır.

4- DEVRİMİN VE ŞERİATIN DİYALEKTİĞİ: SİYASAL MOBİLİZASYON, EĞİTİM, İSTİHDAM

Devrimden hemen sonraki dönemde kadınlar için karanlık tablo bazı faktörlerin etkisiyle farklı dinamikler yaratmaya başladı. Devrim öncesi reformların ortadan kaldırılmasından sonra bunların fark edildiğinden daha derin ve daha popüler olduğu anlaşıldı (Ghazi 2000:22).

Kadınların eğitimi, işgücü piyasalarına katılımı, siyasal katılımı ve yasal statüleri onların toplum içindeki konumlarını etkiler. Bu öğeler kadınların vatandaşlık haklarını belirler. Anayasa, medeni hukuk ve ceza hukuku kadınlar aleyhine işlerken, siyasal mobilizasyon, eğitim ve işgücü piyasasında çalışma kadının mobilizasyonunu olumlu etkilemektedir. İran'daki şeriat rejimi bu etmenlerin çelişkili etkilerini birlikte barındırmaktadır. Aşağıda bu etmenlerin etkileri incelenmektedir.

Devrim sonrası İran'da, hem devrimci hem de müslüman bir toplumun gereklerine uygun bir tipe sahip olan, yani hem dini pratiklere ve İslamın tevazu kurallarına göre örtünen, iyi anne ve eş olan, fakat aynı zamanda toplumunun sosyal, siyasal, kültürel işlerinde aktif ve eğitilmiş olan ideal kadın tipi tanımından hareket eden mollalar rejimi, birbiriyle çelişkili iki temel politikayı uygulamaya koydu. Bu politikalar bir yandan kadınlarla ilgili şeriat yasalarını geri getirirken, diğer yandan kadınların devrim destekçisi olarak siyasal yaşama katılmasını teşvik etmek oldu. Bu amaç kadınların oy hakkının korunmasını sağladı. Devrim sırasında ve sonrasında kadınların büyük çaplı, örgütlü ve çok aktif şekilde politikaya ve gösterilere katılımı, kadınların, özellikle de popüler sınıfların kadınlarının siyasal destek potansiyelleri bakımından önemini gösterdi. Humeyni rejimi kadınlarla ilgili şeriat kurallarını geri getirmesine rağmen, çelişkili bir biçimde, kadınların kamu kesiminde siyasal mobilizasyonunun meşru, hatta gerekli olduğunu düşündü (Newland 2000: 235).

Bazılarına göre, İslam pratikleri sadece erkek egemenliği ile özdeşleştirilmemeli. Kadınların İslam sembollerini ve pratiklerini benimsemelerinin en başta gelen nedenlerinden biri sömürgeciliğe ve Batıcılığa tepki olmasıdır. Bu durumda kıyafet aynı zamanda siyasal bir simge haline gelmektedir. Çarşaf sadece kadının cinselliği ile ilgili bir olay değil, diğer insanların, kurumların, toplumsal güç ilişkilerinin de sembolüdür. Kadınların örtünerek siyasal harekete kamusal alanda destek vermesi İslamın kadın mobilizasyonu ve kadın hareketi üstündeki etkisinin bir uzantısıdır.

Devrime desteğin bir gereği olarak kızların bu doğrultuda eğitilmesi önem kazandı. Kadınların İslam devriminin destekçisi olarak yetiştirilmesi görevini, kızların eğitimini ve kız okullarını teşvik eden eğitim sistemi üstlendi. İran ana-

yasasına göre, devlet kadınların haklarını İslam standartları çerçevesinde garanti etmek ve kişiliğini ve maddi ve ruhi haklarını geliştirecek ortamı sağlamakla görevli sayılıyor. Eğitim sistemi de kadınları bu ikili role hazırlama görevi görüyor. Ayrıca bu sürekli eğitim anlamına geliyor ("beşikten mezara öğrenmek"). Okuryazarlık oranını yükseltmek için sürekli eğitim programları kitlesel olarak uygulandı ve özellikle kırsal kesimden ve göçer olan erişkin kadınlara yöneldi. Bu program bir yandan okuma-yazma, hesaplama, diğer yandan İslam kültürü ve siyaseti kadınların toplumdaki rolleri, kişisel, ailevi, toplumsal sorumlulukları konusunda bilinç vermeyi amaçlıyor (bkz. Mehnan 1999). Dolayısıyla, bu haliyle eğitimin esas amacı hakim siyasal otoritenin sosyal ve siyasal ideolojisini yerleştirmek, statükonun yerleşmesine hizmet etmek. Ama bu sayede bu programlarda çalışan kadınların sayısı çok arttı. Kadınların okuryazarlık oranı 6 yıldan büyük nüfus için 1976'da %25'den 1996'da %74'e çıktı. 2000 yılında okula giden kızların oranı %80 ve erkek çocukları ile aynı. Üniversite öğrencilerinin %40'ı kız ve iki yıl öncesinden başlayarak üniversite giriş sınavlarında kazananların çoğunluğu kızlar olmaya başladı. 2000 yılında bu oran %58 idi. Giderek daha çok sayıda kızın gelenekleri kırarak üniversiteye girmesi ve din devleti olan İran'da bile, ne olursa olsun, üniversitenin bir ölçüde bağımsız düşüncüyü uyarması toplumda gelecek değişmelerin tohumlarını da atıyor.

Kadınlar siyasal mobilizasyona rağmen siyasal karar süreçlerinde son derece düşük düzeyde temsil ediliyorlar. Fakat seçmen olarak kadın oyları belirleyici önemde. Seçimlere katılma oranları yüksek. 1999 seçimlerinde oy verenlerin %55'i kadındı. Kadın oyları 1996 ve 2000 yıllarındaki meclis seçimlerinde belirleyici etkiye sahip oldu. Kadınlar haklarının bilincinde olarak çok bilinçli oy kullanıyorlar ve kadın hakları ve reform taraftarlarına oylarını veriyorlar. 290 üyeli mecliste 15 kadın üye var ve bunlar tutucu değil, ılımlı.

Kadınların siyasal mobilizasyonunda diğer bir önemli etmen İran-İrak Savaşı oldu. Savaş sırasında, savaşın lojistik gerekleri ve koşulları karşısında kadınların kamusal alanda faal olması teşvik edildi. İran-İrak Savaşı rejimi kadınları bazı kamusal işlerden uzaklaştırma tavrını yumuşatmak zorunda bıraktı (Bkz. Kazemi 2000:454; Ghazi 2000: 22-23).

Kadın haklarının sınırlandırılmasına ve siyasal örgütlenme ve basın üzerine sınırlar getirilmesine rağmen, rahatsız İslamcı ve laik kadınlar bir süre sonra basın, parlamento vb. kampanyaları ile kadınların durumu ile ilgili yeni tartışmalara ve reformlara yol açtılar. Devrimden önceki kadın hakları, eğitim ve iktisadi rolleri yeni yasalarla hemen geriye döndürülemezdi.

İslam rejiminde bile kadınların durumu konusunda kısmi değişmeler oldu (Kazemi 2000:463-465). Bu değişikliklerin temelinde kadın gruplarının ve ör-

gütlerinin, özellikle de İslamcılığı pek tartışılmayacak kadın gruplarının ve örgütlerinin mücadelelerinin etkileri oldu. Bu mobilizasyon devletin İran-İrak savaşı sırasındaki lojistik gerekler ve koşullar; devrim sırasında kadınların, özellikle de daha alt sınıflardan gelen kadınların politizasyonu ve bundan kaynaklanan güçlenmişlik duygusu sonucunda ortaya çıktı ve kadınların siyasal olarak seslerini duyurmalarına yol açtı. Kadınlar sonradan bu sesliliğinden hiç vazgeçmedi (Kazemi 2000:463). Devrim sırasında ve sonrasında kadınların büyük çaplı, örgütlü ve çok aktif şekilde politikaya ve gösterilere katılımı, kadınların, özellikle de popüler sınıfların kadınlarının siyasal potensiyelleri konusunda bilinçlerini de değiştirdi.

Kadınların konumunu etkileyen diğer bir alan kadınların işgücüne katılımı olmuştur. İslam Cumhuriyetinin kurulduğu 1979'dan beri resmi görevi olan bütün kadınlar için çarşaf giymek kadınların haklarını aramalarına engel oluşturmadı. Bazılarına göre, tam tersine, çarşaf onbinlerce ailenin kızlarının ve karılarının sokağa çıkmasının kabul edilebilir olmasına yol açtı. Bu birkaç yıl içinde kendini okuma-yazma, eğitim, çalışma, sanat, siyaset alanlarında kadının yeni varoluş biçimlerinin ortaya çıkmasıyla gösterdi (Smith 2000: 36).

Devrimin ilk yıllarında hükümet erken emeklilik ve daha az çalışma teşviğiyle kadınları eve geri göndermeyi denedi. Fakat kısa bir süre sonra kadınların direnmesi karşısında (özellikle elit kadınlar Şah döneminde daha yumuşak muamele görmeye alışmışlardı) ve ülkenin gereksinimleri karşısında (İran-İrak Savaşı) bu tavrı yumuşatmak zorunda kaldılar.

Kadınlara kamu kesiminde istihdam olanaklarının büyük ölçüde ortadan kaldırılması onları özel kesimde yer aramaya sevk etti. Birçoğu esnaflık, işkandnlığı, tıp, eğitim, sanat, edebiyat, yazı, yönetmenlik de dahil film yapımının her türlü faaliyeti gibi alanlarda daha önce görülmemiş çok sayılarda kadın, bağımsız çalışan, girişimci ve profesyonel olarak çalışmaya başladı. Hatta kadınlar spor alanlarında bile önemli gelişmeler sağladılar. Gene pekçok kadın kamu kesiminde çalışıyor, ama şimdi kentleşme oranının kırsal kesim oranından daha büyük hale gelmesiyle daha çok sayıda kadın özel kesimde çalışıyor.

Kadınlar özellikle kamu kesiminden, üniversitelerden çıkarılmalarını, hakimlik yapmalarının, üniversitede hukuk fakültelerinde öğretim üyesi olmalarının, avukat olarak çalışmalarının yasaklanmasını, sınırlamaları kabul etmediler. Kadın avukatlar erkek adı altında şirketlerde hukuk danışmanı olarak çalışarak mücadele ettiler. Kadın basını ve az sayıda da olsa parlamentodaki kadınlar olumsuz değişiklikleri protesto ettiler. Kadın basını kadınların uğradıkları hak-sızlıkları ve aile içinde karşılaştıkları koca despotluğunu, şeriat yasalarının kadınlar için yarattığı güçlükleri yoğun olarak işlediler. Zaman içinde, bu kurallar ve kadınların kamu kesiminde ve hukuk alanında çalışması ila ilgili sınırlandı-

malar, eski haline getirilmese de bir ölçüde esnekleştirildiler. Bunda basın ve kadın parlamenterlerin etkisi oldu.

Kadınların işgücüne katılımını etkileyen etmenler, haklarında çok kayba uğramadan part-time çalışma olanağı, kızların eğitiminin hızla artması, iktisadi krizlerin kadınları da çalışmak zorunda bırakması gibi etmenlerdi. Fakat belki bunlar kadar etkili bir etmen devletin başarılı doğum kontrolü programları yoluyla aile büyüklüğünün hızla düşmesi idi. Yaklaşık 30 000 işçi sınıfı gönüllüleri temel sağlık ve doğum kontrolü konusunda eğitildi ve kendi bölgelerinde kadınlara eğitim vermek üzere yetiştirildi. Dünyanın uygulanan en etkili doğum kontrolü programlarından biri özellikle popüler sınıfların kadınlarını yararlandırdı. Ama daha önce değinilen eğitim alanındaki ilerleme kadınların çalışması bakımından özellikle önemli. Kentleşme, aile gelirinin düşüklüğü, doğum oranlarının düşmesi ve eğitim gibi etmenler işgücüne katılımı artırıyor.

Kadınlara istihdam olanağı doğuran bir diğer önemli neden ise kadınlara ayrı eğitim, sağlık vb. kuruluşlarında kadınlar tarafından hizmet verilmesi, cinsiyet temelinde ayırmaya tabi tutulmasıdır. Cinsiyet temelinde ayırma ve hizmetlerin kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı yapılmaya başlanması alt sınıf geleneksel ailelerden ve kırsal kesimden gelen milyonlarca kız ve kadının eğitim sistemine ve iş hayatına girmesine yol açtı. Ayrımcılık sadece kadınlar için uygulanan politikaları uygulamaya koymak için kadınların eğitilmesini gerektirdi. Binlerce kadın güvenlik kuvvetlerinde ve ahlak timlerinde yer aldı. Pekçok kadın ilk defa kamu alanına girdi ve ücrete ve sosyal güvenliğe sahip oldu.

1996'da İran'da 10 yaşından büyük kadınların %9'u kamu ve özel kesim kuruluşlarında çalışıyordu. Bunların %17'si tarımda, %35'i sanayide, % 46'sı hizmetlerde çalışıyordu. Bu çalışanların %28'i bilim, üniversite öğretim üyesi, avukat, doktor gibi meslek sahibi, %23'ü üretimde, %5'i hizmet kesiminde düz işçi idi. %2'si yüksek düzeyli yetkili ve yönetici idi. Geri kalanı teknisyen, hizmetli vb. idi. Çalışmayan kadınların % 27'si öğrenci, %58'i ev kadını idi. Yani kadınların %25'i öğrencilik yapıyordu.

1990'ların sonlarında devlet tarafından desteklenen ve finanse edilen Ulusal Müslüman Kadınlar Ligi güçlü bir şemsiye örgütü haline geldi ve altmış kayıtlı kadın örgütüne destek veriyor ve onları bir örgüt ağı içinde birleştiriyor. İktisadi koşulların kötüleşmesi nedeniyle milyonlarca kadının çalışması, üniversite öğrencilerinin yarısından fazlasının kız olması ve sözü edilen değişimler kitlesel bir baskı ile birleşince, daha önce görülmemiş kitlesellikte alttan gelen bir politik gücü açığa çıkardı. Bu mücadele İslam feministi denen kadınların başı çektiği dinamik bir hareketi de uyardı.

5- KADINLARIN DİRENİŞİ

Devrimden önce kadının durumu ile ilgili yazın kuramsal olmaktan çok pragmatik ve eğitim, hijyen, yasal reformlar gibi konularda idi ve bunlar laik kadınlarca yazılmıştı. Açık bir İslamcı bakış açısı ile yazılmış kadın reformları yazını hemen hiç mevcut değildi. Fakat devrim sırasında ve sonrasında kadınların büyük çaplı, örgütlü ve aktif şekilde politikaya ve gösterilere katılımı, kadınların, özellikle de popüler sınıfların kadınlarının siyasal potensiyelleri konusunda bilinçlerini de değiştirdi. Humeyni'nin kadınları devrim destekçisi olarak siyasal yaşama katılmasını teşvik etmesi ve kadınların örgütlenmesi ve siyasallaşması kendi içinde çelişkili bir durumdu. Çünkü parlamentodaki veya başka yerlerdeki İslamcı kadınlar bile, eğer kadınların bazı temel hakları olacaksa erkeklerin ve kadınların düşüncelerini ve davranışlarını değiştirmeleri gerektiğinin bilincine vardılar. Giderek artan sayıda kadın kadınlara karşı yapılan haksızlıklara karşı çıktılar ve kadın haklarını savunmaya başladılar. Daha önce siyasal ve kültürel olarak ayrı kutuplarda olan kadınlar belli konular etrafında ittifak sağladılar.

Şeriat yasalarına dayanan bir rejimin cinsiyet temelinde derin ayrımcılık ve eşitsizlik yaratması en doğal sonuç. Rejim giderek çok sayıda insanı, özellikle kadınları, gençleri ve profesyonelleri kendine yabancılaştırdı. Eğitimli, çalışan veya siyasallaşmış, siyasal olarak aktifleşmiş kadınlar arasında rejime karşı ciddi direnme yarattı. Sokak gösterileri, basın faaliyetleri, kadın gazeteleri ve dergileri, parlamentodaki kadınların faaliyetleri bu direnişi yoğun olarak yansıtıyor.

Kadın hakları ile İslam arasındaki çelişkiyi sadece laik kadınlar değil İslamcı kadınlar da yaşamaktadır. İran'da yeni ideolojik trend İslamın cinsiyet temelinde daha eşitlikçi bir şekilde yorumlanması oldu. Laik kadınlar doğrudan mücadele ederken, daha geleneksel kadınlar arasında ise İslamın reformu mücadelesi başladı. İslamcı feministler geleneksel olmayan ve kadın odaklı İslam yorumlarıyla, Batılı bir cinsiyet ilişkileri modelini savunmak yerine, İslamın içinden mücadele ve reform yapmayı deniyorlar. Bunlar devletin İslamın kadın erkek eşitliğini gerektirdiği sözünü tutmasını ve asırlardır kadınları esir almış uygulamaların toplumun gelişmesinin önüne koyduğu engelleri kaldırmasını talep ediyorlar, devrimin başarısının ataerkil pratiklerden kopuş yaşamasına bağlı olduğunu savunuyorlar.

İslam ve cinsiyet Orta Doğu çalışmalarında hep tartışmalı bir konu olmuştur. Bir bakış açısına göre, İslam tarihsel olarak kadınları özgürleştirmiştir. Kuranın kadınlara ve erkeklere aynı şekilde hitap eden, ya da daha eşitlikçi ifadeler kullanan kısımlarına dayanarak yapılan yeni yorumlar, Kuranın özünde eşitlikçi olduğunu savunmaktadır. Başka bir bakış açısına göre ise, din ve onun uygula-

maları ve uygulayıcıları kadınların aşağı konumundan ve yasal sınırlamalardan sorumludur. Eşitlikçi olmayan yasaların ve yorumların tarihsel koşullardan, dini otoritelerin ilahi yasaları yanlış yorumlamasından ve erkeklerin önyargılılığından kaynaklandığı yorumları yapılmaktadır. Tartışmalara göre, cinsiyet eşitliği İslama uygundu, fakat kendi çıkarlarını güdenlerin yazdıkları dini yazın İslam ilkelerini yanlış yorumladı ve çarpıttı. Bazıları ise, bu iki bakış açısının arasında bir yerde İslamı yorumlamaktadır. Aslında kadın sorununda birbiriyle ilişkili iki faktör sorunu karmaşıklştırıyor. Bunlardan biri ataerkilliktir. İkincisi ise kadına karşı ayrımcılık uygulayan İslamcı kişi hukuku ve ceza hukuku kurallarıdır. Ataerkillik ve yasal ayrımcılık İslam ve kadın konusundaki tartışmaların ana eksenini oluşturur. Bu sorun özellikle İslamın kamusal alanlarda kadınları ayırmaları ve eşitlikçi olmayan diğer görüşleri ve uygulamalarıyla daha da karmaşıklştır. İslamcı hareket kadın sorununu hem söylemlerinin hem de kamusal alandaki eylemlerinin merkezine koymuştur. İslami yasal ayrımcılık ataerkilliğin de gücünü arttırmıştır (Maumoon 1999:269).

İslam köktendinciliği çerçevesinde 'feminist' olarak nitelenen yeni tür kadın hareketleri görülmektedir. Ek olarak, İslamcı hareketler içinde, hakim İslamcı söyleme karşı çıkan akımlar da bulunmaktadır (Kazemi 2000:453). İran'daki İslamcı feminizmi "özgüllükçü feminizm" olarak nitelemek mümkündür. Son yirmi yılda kültürel relativizm, kimlik politikaları, postmodernizm gibi kuramsal pozisyonlar insanları ve kültürleri birbirinden ayıran farklılıkları önplana çıkarmıştır. Bunlara "partikülarist" (yerel, özgüllükleri odak alan) kuramlar adı verilmektedir (bkz. Mojab 1998:19; Maumoon 1999). Bu kuramlara göre, Batılı feminist hareketler ile ortaklıklar, dayanışma ve evrensellik, içkin olarak baskıcıdır, Avrupa odaklıdır ve emperyalisttir. Bu tür bir özgüllükçü yaklaşım aslında ya pasifliğe veya bölünmüş ve yerel mikro girişimlere yol açmaktadır. Bu özgüllük yaklaşımı kadınları din, etnik köken, ırk, milliyet, kültür ve coğrafi bölgeye göre bölmektedir. Bu politika Batı'nın feminist hareketinin ikiyüz yıllık kuramsal ve pratik kazanımlarının evrensel önemini reddeder. Bu hareket aynı zamanda kadınların din ve ataerkillik tarafından baskı altında tutulmasını da eleştirir.

Özgüllükçü yaklaşımın sonuçları kadınların örtünmesi konusunda örneklandırılabilir. Örtünme İslam toplumlarında erkek egemenliğinin ve devlet gücünün ana alanlarından ve simgelerinden biri olagelmıştır. Örtünme aynı zamanda kadın hareketi içinde kuramsal ve politik mücadelenin önemli bir vechesidir. Fakat özgüllükçü yaklaşım örtünmeyi belli bir kültürün ifadesi ve müslüman kadının yaşamının bir parçası saymakta ve çarşafı eleştirenleri Avrupacı ve emperyalist olmakla suçlamaktadır. Müslüman kadının taleplerinin, haklarının, politikalarının ve ideallerinin Batılı kadından çok farklı olduğunu ileri sürerler. Halbuki, çarşaf İslam devletinin ve erkek egemenliğinin simgesidir. Kadınların cinsi-

yet ilişkilerinin demokratikleşmesini isteyen yeni bir toplumsal güç olarak ortaya çıkmalarını denetim altına alma çabası monarşik devletin kurulması projesinin temel bir ögesi olmuştu. (Mojab 1998:19).

Bu konudaki yanlış kanılardan biri müslüman kadınların çoğunluğunun çarşaf giyip yüzlerine peçe taktığıdır. Aslında pekaz sayıda kadın bedenlerini ve yüzlerini örtmüştür. Ayrıca, örtünen ve örtünmeyen kadınlar yüzyıllarca yanyana yaşadılar. Yeni rejim azınlıkta olan örtünen kadını bütün kadınların deneyimi imiş gibi genelleştirdi. Ülke içinde ve Olimpiyat Oyunları'ndan Birleşmiş Milletler'e kadar ülke dışında çarşaf ve kadının bedenini disiplin altına almak devletin önceliğini oluşturmaktadır. Çarşaf kadını ayırmanın aracı haline gelmiştir. Bugün kıyafet köktendinci despotizme muhalefetin simgesi haline dönüşmüştür. Fakat devlete muhalefet ile ataerkilliğe muhalefet birbiriyle karıştırılmamalıdır. İranlı kadınların çoğunluğunun geleneksel olarak örtünmediği ve feminist, laik, müslüman olmayan kadınların varlığı düşünüldüğünde, örtünmek aslında bir azınlığın yaşam biçimi idi. Dolayısıyla, bunun genel bir kültürel ifade biçimi olduğunu söylemek olanağı yoktur.(Mojab 1998:23).

Kadın hareketinin ana teması olan kadın eşitsizliği açısından İslam kurallarının yorumlanması ile ilgili tartışmalar feminist hareketin kapsamını daraltıp belli bir dar alana sıkıştırıyor. Kadınlar hukuki statülerinin değişmesini ve daha modern bir İslam biçimi istiyorlar. Miras, boşanma, çocuğun velayeti gibi konularda erkeklerle eşit statü istiyorlar. Son yıllarda bu konulardaki eşitsizliklerde sadece çok ufak-tefek rötuşlar yapıldı. Örneğin kadının evlilik mukavelesinde boşanma isteme hakkının tanınmasını isteyebilir. Kadınların eski haklarına geri döndürülmesi mücadelesi dönemin en güçlü mücadelesi oldu. 1997-2000 döneminde mücadele odağı kadının statüsünden basın özgürlüğü, sivil toplum, demokrasinin güçlendirilmesine kaydı, çünkü, pekçok kadın bunları kadın haklarının gelişmesinin önkoşulu olarak görmekteydiler.

Son onbeş yıldır kadının sosyal ve yasal durumu konusundaki tartışmalar ataerkillik ve ataerkil gelenekler ile İslam arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmaya çalışıyor ve kadınları bu konudaki bilinçlerini ve cesaretlerini güçlendiriyor. Ama bu ikisini bağdaştırmanın yolu elbette uygulamada bulunamıyor. Bu nedenle de İslam rejiminin egemenleri ile toplum ve kadınlar arasında ciddi bir gerilim yaşanıyor, çünkü rejimin kendini olumsuzlamadan reform yapmasının olanağı yok. Kadın hakları ile ilgili reformlar her türlü kadın tarafından talep ediliyor. Liderler buna bir cevap veremiyor ama ilk defa bu hareketi susturamıyorlar.

Bu durum Hatemi'nin cumhurbaşkanlığının ve İslam rejiminin yüzyüze olduğu temel bir ikilemi gösteriyor. Halkın desteğini sağlamak ve korumak için hükümetin reform yapması gerekiyor; fakat reformların rejimin temelleri içinde

kalarak ne tür değişikliklere izin verebileceği son derece gerilimli bir süreç. Bu ise bir tür kaosa yol açıyor, çünkü bir gün bir özgürlük alanı gevşiyor, diğer gün eski bir özgürlük alanı daraltılıyor ve bütün bunlar çok keyfi bir biçimde yürüyor. Bütün bu olanlar İran toplumunda derinden giden ve sadece Hatemi ile gerici mollalar arasındaki değil, bütün İran halkı ile hükümetin tüm temsilcileri arasındaki mücadelenin göstergeleri. Ve bu mücadelenin merkezinde kadın hakları konusundaki savaş yatıyor. Sadece laik kadınlar değil geleneksel kadınlar da zaman içinde kadınların haklarını kullanmışlardı ve bazı temel haklarının devrimle ellerinden gittiğini görmüşlerdi. Bu da doğrudan doğruya şeriat yasalarının kendinden kaynaklanmıştı. Bu yasalar kadınları korumuyordu. İslam yasaları konusundaki tartışma bu yasaları doğuran temel ilkelerin de eleştirel yeniden değerlendirilmesine yol açtı. Bu da kamu alanında ve özel alanda kadın ile erkek arasındaki ilişkilerin de yeniden tartışılmasına yol açıyor. Bu yasalarla toplumun gerçeklerinin uyuşmadığı pekçok kadının mücadelesinde hareket noktasını oluşturuyor. Tartışmalar, gösteriler, protesto mitingleri, yayınlar yoğun. Bu nedenle baskılar artıyor ama baskılar protestoları da önleyemiyor.

1997'de ve 1999'da daha ılımlı molla Muhammed Hatemi'nin seçilmesi ile çok sınırlı gevşemeler bir özgürlük havasının geleceği ümidini doğursa da pek çok alanda baskılar arttı. Örneğin parlamento kadınlar bakımından İran tarihinin en gerici iki yasasını kabul etti. Bunlardan birincisi bütün sağlık ve eğitim kuruluşlarının cinsiyet temelinde ayrılması. Bütün sağlık kuruluşları-hastane, klinik, laboratuvar, muayenehane, eczane vb.-tamamen cinsiyet temelinde ayrılmış. Kadın öğretmenler 10 yaşından büyük erkek çocuklarına öğretmenlik yapamıyor, ancak kız okullarında çalışabiliyorlar. Erkek öğretmenler kız okullarında çalışmıyorlar. İkincisi ise dergi kapaklarında ve gazetelerde kadın resimlerinin basılmasının ve İslam yasalarının karşı çıktığı kadın ile erkek arasında çatışma yaratacak yazıların yayınlanmasının yasaklanması idi. Hatta Haziran 2000'de Le Monde, L'Express, Le Figaro gibi yabancı gazetelerdeki kadın resimlerini kestiler. Margaret Thatcher, Matisse, Degas kurbanlar arasındaydı. Bir sanat kitabında Degas'nın balerinalarının vücutlarının alt kısmı boya ile kapatılmıştı.

KAYNAKLAR

- Association of Iranian Women U.S.A (2000), "Constitutional Violence against Women in Iran", February.
- Boroumand, Ladan (2000), "Illusion and Reality of Civil Society in Iran: An Ideological Debate", *Social Research*, Summer, Vol. 67, No.2, pp. 303-343.
- Ghazi, Siavosh (2000), "Emancipation under the Veils", *UNESCO Courier*, June, pp. 22-23.

- Kazemi, Farhad (2000), "Gender, Islam and Politics", **Social Research**, Summer, Vol. 67, No.2, pp.453-469.
- Keddi, Nikki R. (2000), "Women in İran Since 1979", **Social Research**, Summer, Vol. 67, No. 2, pp. 405-422.
- Maumoon, Dunya (1999), "Islamism and Gender Activism: Muslim Women's Quest for Autonomy", **Journal of Muslim Minority Affairs**, October, Vol. 19, No. 2, pp. 269-283.
- Mehnan, Golnar (1999), "Longlife Learning: New Opportunities for Women in a Muslim Country (Iran)", **Continuing Education**, June, Vol.35, No.2, pp. 201-215.
- Mojab, Shahrzad (1998), "Muslim Women and 'Western' Feminists: The Debate On Particulars And Universals", **Monthly Review**, December, Vol. 50, No. 7, pp.19- 31.
- Nefisi, Azar (1999), "The Veiled Threat", **New Republic**, 2. 22., Vol. 220, No. 8, pp. 24-29.
- Newland, Lynda (2000), "Women and Islamization (Book Review)", **Australian Journal of Anthropology**, August, Vol. 11, No. 2, p. 235.
- Price, Massume (2000), " Women's Movement in Iran, 1850-2000". March 6, Elektronik yayım
- Smith, Patrick (2000), "The Indigenous and the Imported: Khatami", **Washington Quarterly**, Spring, Vol. 23, No. 2, pp. 35-53.
- Women's International Network, (1998(a)), "The Status Of Women In Iran: Little Change", **Women's International Network News**, Winter, Vol. 24, No. 1, p.57.
- Women's International Network (1998(b)), "Status Of Women In Iran: Fact Sheet", **Women's International Network News**, Spring, Vol. 24, No. 2, pp. 67.